

נטביע את עמק יזרעאל הארור והמזיק שאין לו עתיד

התוכנית הדמיונית של הגנרל צ'רלס גורדון לחבר את נהר הירדן לים סוף וליצור אלטרנטיבה לתעלת סואץ

יעקב שביט

שנתיים לפני מותו בחרטום ב-26.1.1885 בא הגנרל הבריטי צ'רלס ג'ורג' גורדון (1833-1885) לביקור בארץ ישראל. הוא ירד בנמל יפו ב-16.1.1884, עלה לירושלים, התגורר בעין כרם וחי מלחם ופירות, ובדצמבר אותה שנה נקרא לחזור לסודן. בזמן שהותו בארץ הוא כתב ספר קצר ושמו Reflections in Palestine. שראה אור באותה שנה, והוא אוסף של הגיגים תיאולוגיים ו"מחקר" ארכיאולוגי. בין היתר הוא הציג שמקום קבורתו של ישו נמצא מצפון לשען שכם (גן הקבר), תיאר את מבנה בית המקדש וטען כי מהברית החדשה נמצאנו למדים כי חייל רומי דקר בחנית את צדו של ישו ושפר את דמו והכניסיה יצאה או נוצרה מצלמו.

"בעקבות התיאוריה הזאת", כתב לורנס אוליפנט (שאליו אחזור בהמשך), "הגיע גורדון לירי תפישה מיסטית ומיוחדת במינה בדבר סמליותה של העיר ירושלים, המגלמת בצורה רתה המוחשית את ירושלים החדשה, 'הכלה האלוהית' (תירגם יאיר בורלא). עוד קבע גורדון, שבשוך המבול נחה תיבת נוח בהר המוריה. הוא גם שירטט רישומים טופוגרפיים של אתרים ארכיאולוגיים ומיתוסים יהודים ונוצריים שלא התפרסמו. לדוגמה, הוא שירטט את מהלך נהרות גן עדן (הנמצא לדעתו באיי סיישל).

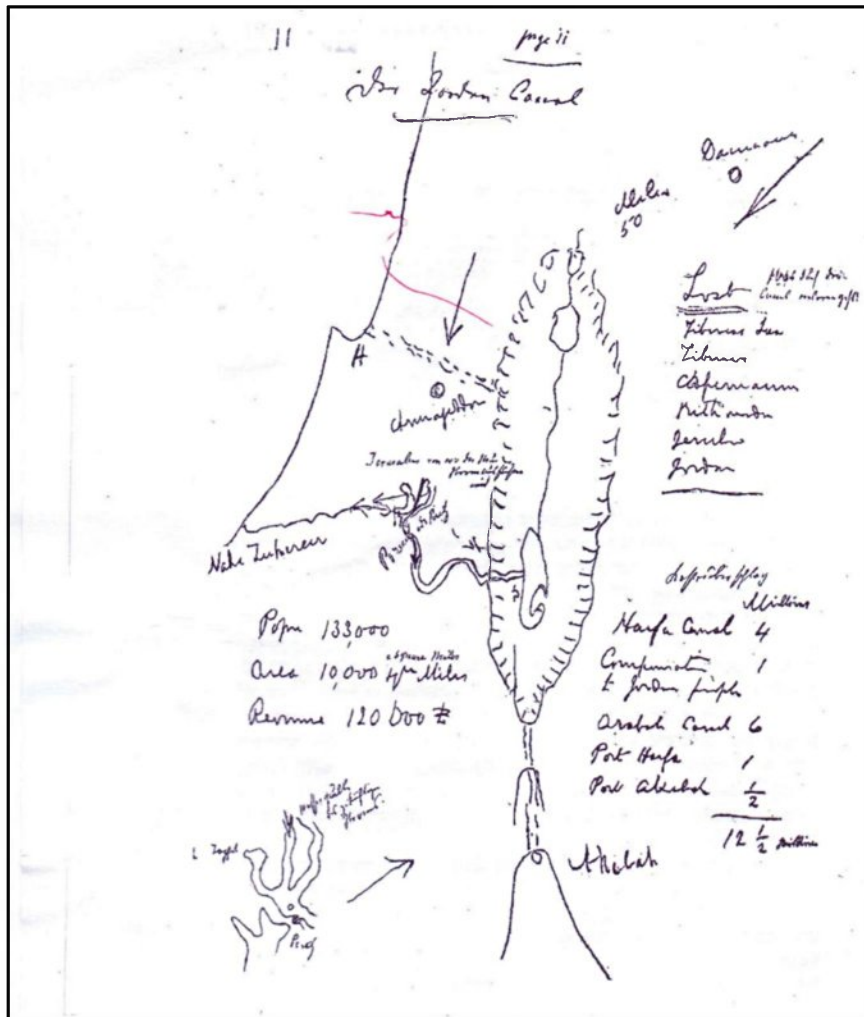
במכתביו הרבים לאחותו סיפר גורדון על סדר יומו ועל כך שחבר למיסיונרים האנגלים כדי ללמוד מהם את דבר האל, ושעם התנדב בידו ביקר בכמה אתרים מחוץ לירושלים ובמדבר יהודה. ברטה ספפורד, בתם של מייסדי המושב בה האמריקאית ביפו, זכרה כי בהיותה בת חמש נהג גורדון להתארח בביתם: הוא ישב שעות על גג הבית השטוח, "מתעמק בספר התנ"ך ומתכנן תוכניות".

אך גורדון לא היה תמהוני ובעל היותו שבא לחפש גאולה בירושלים אלא איש צבא שמאחורי ריו קריירה עשירה ומרשימה: הוא השתתף במצור על סבסטופול במלחמת קרים, הצטיין בפעילותו בוונם מלחמת האופיום השנייה בסין, שירת בצבא המצרי בסודן והיה למושל הכללי של סודן בשליחותו של החדיב של מצרים בשנים 1880-1877, ולא מניתי כאן אפילו מעט ממעשיו. הוא היה קצין הנדסה, דיפלומט ומי שנלחם בעבדות באפריקה. לארץ ישראל, עוד תחנה בהרבה תחנות בחייו, לא הגיע רק כדי לתעמק בתנ"ך אלא גם כדי לקבוע אם אפשר לחפור נתיב מים שיחבר את הים התיכון עם נהר הירדן ויוביל לעקיבה. ואכן הקונסוליה הצרפתית בירושלים חשדה שאיש הצבא המהולל לא בא לארץ רק כדי לבקר אתרים עתיקים ועקבה אחריו. גורדון מצדו השי-תדל לחמוק מעיניה.

קדם לגורדון קצין הצי הבריטי קפטן ויליאם אלן שערך מסע-סיום בארץ בשנים 1850-1851. בספרו "ים המלח, דרך חדשה להודו" (1855) הוא כותב כי המבצע אפשרי, וכי הטבע עשה את עיקר המלאכה למען האדם: "כברק חלף הדבר במוחי כי ההשגחה העליונה נתנה לאומות התי-עשייתיות, בתקופה שבה המסחר הגדל והולך שוחר אמצעי תחבורה משוכללים, את התנאים להקים תעלה ראויה לשמה בין שני הימים של-חופיהם מצויים יסודות הייצור והמיומנות ואשר רצוי כליכך לקרבהם".

המלאכה תהיה קלה, סבר, כי מי הים התיכון ישטפו פנימה ויחסכו את העבודה הקשה של הכי-רייה. אמנם טבריה, עיר הקדושה ליהודים, תוצף אבל מספר תושביה היהודים מועט, ולעומת זאת היא תועיל לעולי הרגל הנוצרים ותקל על המר-סלמים את הדרך למכה. לא היה ספק בלבו של אלן שהסולטן הטורקי ייתן זיכיון לפרויקט, כפי שנתן למהנדס הצרפתי דהילספס את הזיכיון לכרות את תעלת סואץ.

לארץ הגיע גורדון בעזרת הבעלים של

שרטוט מפת תעלת הימים שהגה צ'רלס גורדון בכתב ידו צילום: בית הספרים הלאומי, ירושלים

לפי התוכנית המפורטת של Jordan Valley Canal שהכין גורדון אורך הנתיב של התעלה יהיה למעלה מ-400 ק"מ והקמתה תימשך חמש שנים. היא תחבר את ים סוף עם הים התיכון למי עבר אוניות. התעלה תתחיל בחיפה ותחצה את עמק יזרעאל עד עמק הירדן. לעמק שייחור יורד רמו מי הים התיכון והתעלה תתחבר לקצה התי-חתון של ים המלח ותסתיים בעקבה, וכך תתחרה בתעלת סואץ.

בניגוד לדעה הרווחת, כתב גורדון, גובה הקי-רקע מדרום לים המלח אינו מונע חפירת תעלה לספנות מים המלח לעקבה. הוא לא שכח להביא תימוכין מהמקרא: לפי יחזקאל מ"ז י' בים המלח יהיו דגים כמו בים התיכון, "ויאמר אלי המים האלה יוצאים אל הגלילה הקדמונית וירדו על הערבה ובאו הימה אל הימה המוצאים ונרפאו המים", ולפי זכריה י"א י"ד, "והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים חיים אל הים הקדמוני וחיים אל הים האחרון בקיץ ובחורף יהיה".

ואיך יגיעו המים מהים התיכון? ובכן, אפי-קו של הקישון יורחב וכרייה של ממש תידרש רק ממגידו עד בית שאן, ומי הים התיכון יטש-פו לאורך אפיק הקישון, עמק יזרעאל ועמק בית שאן. הוא חישוב גם את גובה השיפוע של התעלה כדי להעריך את משך הזמן וכמות המים הרדור-שים כדי שעמק הירדן והערבה יוצפו מים וגובהם יתיישר עם מפלס מי הים. גורדון נתן את מפות התוכנית ששירטט לעיונם של הארכיטקט והחוקר הגרמני קונרד שיק, מי שמדד ומיפה את ירוש-לים וסביבותיה, וצירף חישוב של עלות הפרויקט: מחצית מעלות כרייתה של תעלת סואץ. לורנס אוליפנט, שהתגורר אז בדלית אל-כרמל, הובא גם הוא בסוד העניין.

לאוליפנט, חבר הפרלמנט הבריטי, דיפלור-מט וציוני של כבוד היו תוכניות משלו: בספרו "ארץ הגלעד" (1880) הוא הציג לשלטון העיר-תמאני לסלול מסילת ברזל מחיפה עד דמשק שתתפצל דרומה לאורך בקעת הירדן עד עקבה, ועוד הציג להקים מושבת יהודים קטנה בעבר

הגנרל צ'רלס ג'ורג' גורדון במדי שילט סודן

חברת הספנות השנייה בגודלה בבריטניה. החבי-רה חיפשה אלטרנטיבה לתעלת סואץ שבשליטת חברת התעלה, וזאת אף שב-1875 רכש דיוראלי את מניות הסולטן ותעלת סואץ היתה למעשה בשליטה בריטית. גורדון סבר שתעלת סואץ היא נתיב שלא יוכל להכיל את תנועת הספנות והיה מודאג מהמצב במצרים: יום יבוא ובריטניה תגורש ממצרים על-ידי תושביה ולכן התעלה הארץ יש-ראלית תפתור את בריטניה מהצורך להילחם על תעלת סואץ כנתיב בלעדי.

אם לא די בכך, כך אמר לנפתלי הרץ אימי בר ששימש מוזכרו של אוליפנט, התעלה הרחבה תשמש מחסום לחיל יבשה רוסי ששירד דרומה דרך אנטוליה וסוריה. צבא רוסי, אם יגיע, ייבלם במגני-דו, וזירת המערכה ביום הדין (ארמגדון). ארץ יש-ראל תהיה מוגנת מכל עבריה ותשמש כציר מקשר בין הים התיכון והאוקיינוס האטלנטי והאוקיינוס ההודי. גם בדמיונו הפורה לא עלתה האפשרות שיום יבוא ומצר באב אלימנרב יחסם לתנועת ספינות.

הירדן המזרחי. אוליפנט גילה עניין בתוכנית של גורדון וריווח עליה בנובמבר 1884 בעי-תון New York Sun. הוא ידע לספר שבעלי-חברות ספנות בריטיות גילו עניין ברעיון ואף הקציבו עשרת-אלפים לירות שטרלינג לסקר מקדים. אבל אחרי שהסולטן "הסכים" להתיר בדיקות ראשונות של הפרויקט הוא ביטל את הסכמתו כשהבין שהתעלה תביא בהכרח להשי-תלטות בריטית על ארץ ישראל.

אוליפנט שמע מגורדון את פרטי התוכנית והטיל ספק באפשרות לכסות במים ערים וכפי-רים. גורדון, כתב אוליפנט, מסתמך על נבואת יחזקאל בפרק מ"ו, אבל אם תוצא התוכנית לפועל הנבואה לא תוכל להתממש שכן "עין-גדי תהיה אז מאות-רגל מתחת לפני הים". לבד מהמכש-לות הדתיות והפוליטיות, טען אוליפנט, התגלו קשיים הנדסיים גדולים שאי-אפשר יהיה לפתור, ואולם, הוסיף, "מי יכול בימים אלה לומר מה ישיג המדע, או איוו תסבוכת תעלה השאלה המורחית עד שיסולקו הקשיים הפוליטיים?".

כמו אלו לפניו, העובדה שהמקומות הקדושים ליד הירדן - כפר נחום, בית שאן, טבריה וירי-חו - ישקעו במים, וכך גם הערבה, בקעת הירדן ועמק יזרעאל יוצפו לא הטרידה את גורדון וגם לא הטרידה אותו התמונה של אוניות סוחר שיפ-ליגו על אתר הטבילה. בעיניו תועלתה של התי-עלה תהיה גדולה מהאובדן של חלקים מהארץ. היתרונות יהיו לא רק נתיב מים בין אירופה ואסיה אלא גם "נטביע את עמק הארור והמזיק שאין לו עתיד; נעצור את מארת הארץ, הברווים; נשיג את האדמות הפוריות של מואב ועמון; ...לא יפ-ריענו אי-סדר פנימי". שלא כמו אוליפנט, שפעל ליישב יהודים בארץ, גורדון לא מצא בהם עניין. אחרי שיושלם פרויקט התעלה ארץ ישראל תהיה ארץ שהיקפה עשרת-אלפים מייל מרובעים, אוכלוסייתה תמנה כ-130 אלף נפש וכל ערכה בתפקידה כציר המקשר בין מערב ומזרח, כלומר אמצעי ולא תכלית.

בדמיונו גורדון ראה מן-הסתם אוניות קיטור בריטיות מפליגות על הים התיכון, עושות דרכן על מה שהיה פעם נהר הירדן, מגיעות לים סוף ומשם לנמלי הודו. המאורעות בסודן שהחלו בדי-צמבר 1883 השכיחו את הפנטסיה. הוא נקרא על-ידי ממשלת בריטניה לחזור לסודן כדי לארגן את פינוי חרטום, שהותקה על-ידי צבא מורדים בהנהגת המהדי מוחמד אחמד. ב-26.1.1885 נכב-שה חרטום. לפי גירסה אחת גורדון נהרג על גרם המעלות של ארמון המושל וראשו נערף והוצב בין שני ענפי עץ ליד אוהלו של המהדי. מותו הפך אותו לדמות-מופת בעולם הגיבורים של האימי-פריאליזם הבריטי.

ב"אלטנוילנד" של הרצל מי הים התיכון "שר-צפים אל המעמקים" והבדלי הגובה יוצרים מפל הנשפך לתעלה שרוחבה עשרה מטרים ועומ-קה שלושה מטרים ומייצר אנרגיה חשמלית של כחמישים-אלף כוחות סוס, אנרגיה שהופכת את "הארץ החדשה לגן פורח ומולדת לאנשים שהיו פעם עניים, חלשים, חסרי תקווה ומולדת". את הרעיון קיבל הרצל מיונה (יוהאן) קרמנצקי, תע-שיין ואחד מחלוצי תעשיית החשמל באירופה שאותו פגש בווינה באוגוסט 1896. קרמנצ-קי הציג להעביר מים מהים התיכון דרך תעלה שחלק ממנה יהיה תת-קרקעי.

נסיים בדבריו של חיים ויצמן על פגישתו ב-19.11.1947 עם הנשיא האמריקאי טרומן. הוא מספר באוטוביוגרפיה שלו "מסה ומעש" שכי-שביקש לשכנע את טרומן בחשיבות של עקבה למדינה היהודית הוא אמר לו כי "נקל לשער שיבוא יום ותיחפר תעלה מאחד המקומות בחוף המזרחי של הים התיכון אל עקבה... זו תהיה מסילה מקבילה לתעלת סואץ ותוכל לקצר את הדרך מאירופה להודו ביום אחד או יותר מזה".

תודתי לבית הספרים הלאומי על הרשות לפרסם את תוכנית התעלה.